

ŠTO JE BIO KOMUNIZAM?

Povjesničar i publicist Gerd Koenen u knjizi *Što je bio komunizam?* objedinjuje glavne teme svojih istraživanja: povijest komunizma, radikalnog pokreta i totalitarne prakse. Ova knjiga-esej nastala je 2010. godine dok je autor bio viši znanstveni suradnik na Fakultetu za povijest pri Institutu za napredne studije u Freiburgu. Koenen iza sebe ima niz knjiga o lijevim pokretima i totalitarnim režimima, a ova je stavljena uz bok najvažnijim knjigama o komunizmu objavljenim u proteklih dvadeset godina. Kao što ističe u uvodnom poglavlju, nedostatak kvalitetnog istraživanja povijesti za rezultat ima neriješeno i neodređeno zajedničko pitanje svih režima ovakvog tipa, zbog čega komunizam postaje “povijesno prolazna pojava” (15). Nadalje, objašnjava političko nasljeđe komunizma te imploziju najveće komunističke sile SSSR-a, čime će se baviti u šesnaest poglavlja ove knjige, a osvrnuvši se na radove Erica Hobsbawma i Claudea Leforta, objašnjava fenomen komunizma kao odgovor na neka goruća pitanja političke sadašnjice.

Razmišljanja nastavlja u poglavlju “Komunizam kao povijesni fenomen” u kojem razlikuje dva tipa komunizma

– različite i često međusobno zavađene nacionalne komunizme i sovjetski blok koji operira po neoimperijalnom načelu – ali, isto tako, navodi i razloge zbog kojih se o komunizmu može govoriti u jednini. Da bi se razumio fenomen komunizma, važno je shvatiti njegov razvoj i povijesne okolnosti u kojima su nastajale socijalističke ideje i teorije. Tako objašnjava osnivački događaj boljševičkog osvajanja vlasti te važnost moskovske Internacionale i postojanja Sovjetskog Saveza za daljnje revolucije 20. stoljeća koje su predvodili komunisti. Također analizira tumačenje komunizma onkraj “ideo-logičkog” i ideokracije te time dolazi do objašnjenja Lenjinova prava na ime “komunizam” i na predstavljanje boljševika kao zakonitih nasljednika revolucionarnog marksizma.

No povijesno mjesto boljševizma, kako autor navodi u trećem poglavlju knjige, ne može se tražiti u marksizmu ili u socijalističkom radničkom pokretu. U istom poglavlju objašnjava uzroke rane podjele stranke na dvije frakcije pozivajući se na Lenjinov spis *Što da se radi* iz 1902. godine. Analizom djela *Mladi Staljin* Simona Sebaga Montefiorea prikazuje koncept kadrovske partije, dok

* Gerd Koenen, *Što je bio komunizam?*, Durieux, Zagreb, 2011, 189 str.

analizom djela Jürgena Osterhammela *Preobrazba svijeta* objašnjava revolucije 1905. i 1917. godine, razloge njihova nastajanja i rezultate, ističući samo posredno sudjelovanje Rusije u onome što Osterhammel naziva "europsko-atlantsko doba revolucije". Osvrćući se na Lenjina kao vođu, za kojeg kaže da nadmašuje dimenzije Weberove karizmatičke vladavine, uspoređuje ga s preostalim dvjema epohalnim utemeljiteljskim figurama totalitarizma – Mussolinijem i Hitlerom – te objašnjava temeljnu ideološku razliku između boljševizma, fašizma i nacionalsocijalizma.

U četvrtom poglavlju, "Lenjinizam kao totalitarni projekt", autor ističe teror kao središnji element Lenjinove politike. Da bi objasnio koncepciju prijelaza s ratnog kapitalizma starog režima u ratni socijalizam, autor se poslužio Lenjinovim zapisima iz 1917. godine te djelom *Država i revolucija* koje je okarakterizirao kao "otužno jednostavan nacrt društva" (39). Uz prikaz stvarne mutacije ratnog komunizma naglasak stavlja na razvoj terora komunističkih snaga i na objavljivanje rata "malograđanskoj anarhiji", što polako dovodi do stanja u kojem u Sovjetskoj Rusiji sovjeti ne posjeduju nikakvu vlast. Dovršavajući viđenje lenjinističkog terora, autor traži motive i snagu uspjeha pri stvaranju novog "revolucionarnog subjekta". Djelovanje boljševika vidi kao "terorizam bez granica", a priznavanje novih vladara te poboljšanje odnosa masa prema vođama objašnjava elementarnim iskustvom da je u "endemskim građanskim ratovima" jaka središnja vlast, ma kakva bila, bolja od nikakve" (51).

Kako bi objasnio širenje komunizma, autor u petom poglavlju, naslovljenom "Od ruskog k svjetskom boljševizmu", ponovo ističe važnost Prvog

svjetskog rata. Isto tako, važnost pridaje obrani boljševizma u kontrarevoluciji, a razloge i motive stvaranja Internacionalne objašnjava Lenjinovim viđenjem svijeta kroz prizmu dvaju antagonističkih tabora: sovjeta i englesko-američki imperijalizam. Upravo obranom od englesko-američkog imperijalizma objašnjava motive širenja boljševizma, kako na zapad tako i na istok. Izostanak građanskog rata u Europi objašnjava kao prvi poraz Internacionalne. Naime nakon neslavnog pohoda Crvene armije na Poljsku boljševicima je zapriječen put prema Zapadu te su bili primorani okrenuti se istočnoazijskim socijalnim i nacionalnim revolucionarima.

U poglavlju pod naslovom "Sovjetski savez kao utopija" autor objašnjava Sovjetsku Rusiju i Internacionalu kao suprotne polove, osvrćući se na analizu "Novog svijeta" smještenog izvan granica poznatog svijeta država. Idilu "Nove Rusije" prikazuje pomoću likovne umjetnosti, književnosti i arhitekture, nadovezujući se na pojam "laboratorija moderne" Karla Schögelera. Kao zaključak ističe da bez utopije nema boljševizma, a osvrće se i na boljševičke projekte budućeg života, referirajući se pritom na razmišljanja Trockog o stvaranju višeg društveno-biološkog tipa – nadčovjeka, i istraživanje mozgov, ponajprije Lenjinova, radi pronalaska "indicije da je njegova genijalnost imala materijalne temelje". Boljševičko stvaranje "Novog čovjeka" autor objašnjava kao izraz krajnje realne, praktične potrebe da se iz sirove društvene mase stvori "novi, vlastiti društveni i politički supstrat" (72).

Razvoj krize i njen utjecaj na komunističke stranke izvan Sovjetskog Saveza analizira u poglavlju "Svjetska kapitalistička kriza i Internacionala". Ističe nedosljedno provođenje Lenjinove Nove

ekonomske politike i Staljinov priprost sistem razmjene kontingenata¹ kako bi objasnio utjecaj autarkizma na svjetsku privredu u doba najveće krize. Uz pomoć "Atlasa politike" Alexa Radóa iz 1930. godine autor objašnjava svjetsku ekonomsku situaciju te ekonomski i politički položaj Rusije, a dotiče se i Staljinova očajavanja s fašizmom, frakcijske borbe unutar sovjetskog vodstva i trockizma, kao "socijalfašizma", kako je Staljin nazivao – socijalnu demokraciju.

Unutarnju političku situaciju u Rusiji objašnjava u poglavlju "Veliki zaokret kao ireverzibilna cezura", ističući prelazak na forsiranu socijalističku industrijalizaciju i kolektivizaciju te njihove učinke. Kako bi objasnio raspoloženje naroda u Sovjetskom Savezu, osvrće se na konflikte među seljacima, njihov odgovor na NEP i Staljinov kulturni rat.

U devetom poglavlju, "Politička ekonomija realnog socijalizma", kao središnji problem Sovjetskog Saveza ističe preindustrijaliziranost, hiperakumulaciju, prenaoružanost i precentraliziranost. Dalje analizira kontraefekt staljinističke prisilne kolektivizacije čije se posljedice osjećaju i danas, a dotiče se i razloga gušenja malih trgovina, nedostatka urbanih atributa gradova, prisilnog rada i izgradnje vojnoindustrijskog kompleksa kao nekih od obilježja sovjetske političke ekonomije. Autor objašnjava pozadinu radnih i inženjerskih dostignuća te u pravi okvir stavlja sliku ubrzane industrijalizacije. Tako središte gospodarenja objašnjava kao instrument univerzalnog

dezinformiranja te prikazuje propagandnu prirodu petogodišnjih planova. Na sustav prikrivenih horizontalnih privrednih tokova te razvoj sustava u poluzatvorene privredne sektore autor nadovezuje "neoliberalnu" privatizaciju devedesetih. Kako navodi, širenjem radijusa socijalističkog lagera Sovjetski Savez postajao je sve osjetljiviji, što može objasniti početno urušavanje poretka iz samog centra.

U poglavlju "Tajna i nasilje" pobija tumačenje komunističkog oblika države i društva kao "diktature modernizacije" upravo zbog opće tajnosti i terorističkog nasilja. Kako kaže, "iako su, prije no što su zaostale ili se morale transformirati, ipak nešto proizvodile i napola funkcionirale, ostaju dva obilježja koja ruše takav model tumačenja i režimu pridaju izvorno totalitarni biljeg" (106). Posebnu pozornost posvetio je upravo tajnosti koja je odražavala neprijateljski stav prema stranom svijetu i njegovim utjecajima. Tajnovitost je, kako ističe, bila i izraz nepovjerenja u vlastito društvo. Zatvorenost prema Zapadu i ograničeno kretanje Staljina povezuju sa strogom cenzurom i kontrolom koja je prije svega pogađala umjetnike, posebice književnike. Svjesnost opasnosti od samoizolacije autor uzima kao glavni motiv unutarnjih čistki, a obračunavanje s oporbom i unutarpartijsku zabranu objašnjava kao popratne mjere Nove ekonomske politike. Da bi prikazao uređenje partije pod Staljinom i funkcioniranje Politbiroa, autor ističe razloge smanjenja broja članova Lenjinove partije te transformaciju partije po Staljinovu ukusu, osvrćući se na događaje i postupke koji su prethodili Velikom teroru.

Analizu terora autor nastavlja u sljedećem poglavlju, "Ratio i iratio terora", počevši s terorom tridesetih godina, od

¹ Sovjetski Savez je, ponajprije iz Njemačke i SAD-a, uvezio strojeve i turbine, a izvezio žito, drvo, krzno ili zlato, "i to s tendencijom stalnog opadanja, čak, ili upravo u razdoblju petogodišnjih planova i njihovih ekstremnih kvota akumulacije" (76).

kampanje za kolektivizaciju preko katastrofalne gladi do Velikog terora. Krvave pohode komunističkog režima, kao finale “čišćenja ruskog tla”, tumači političkim čišćenjem partije i sovjetskog aparata, likvidacijom vodstva Crvene armije i odnosom Staljina prema najbližim i najvjernijim suradnicima. Krvavi teror pripisuje karakteru komunističkog sustava te prepoznaje njegove činioce i motive kao što su “sklop nominalne totalne moći, paranoidne projekcije opće sabotaže te pojava moralne razularenosti i izopačenosti” (128).

Povratak komunističkog pokreta kao “borbe protiv fašizma i rata” autor objašnjava u dvanaestom poglavlju, “Svjetski socijalistički lager”, analizirajući odnos SSSR-a i Njemačke uoči i za vrijeme Drugog svjetskog rata, dok borbu protiv fašizma povezuje s borbom protiv trockizma. Ističe da je režim u ratu pokazao jake strane svoje centralizirane i ratno vođene ekonomije te objašnjava “oslobađajući čin” njemačkog napada. Nadalje, osvrće se na širenje komunizma na istok te na osnivanje komunističkih partija i pokreta u gotovo svim azijskim zemljama.

U trinaestom poglavlju, naslovljenom “Dijalektike Hladnog rata”, pozivajući se na djelo Chena Jiana *Mlada Kina i Hladni rat*, autor u središte analize stavlja vanjsku politiku Kine, a Korejski rat objašnjava kao neobjavljeni rat Kine i SAD-a. U ovom poglavlju analizira poziciju komunizma, prije svega u SSSR-u, od sovjetskog posuđivanja “ideje o privrednom planiranju” preko stvaranja atlantsko-pacifičkog saveza kao temeljnog uzroka asimetrične situacije koja je obilježila Hladni rat sve do raspoloženja u partiji nakon Staljinove smrti i “otkrića” na XX. kongresu KP SSSR-a 1956. godine. Autor se pritom osvrnuo na od-

nos Kine i novog sovjetskog vodstva te na formalni raskol između dviju partija koji je zaokružen serijom od devet pekinških pisama izopćenja.

Upravo o tome, polazeći od Hobsbawmovih djela, autor piše u poglavlju “Putovi raspada: kineski slučaj”. Koenen usporedbom pronalazi sličnosti između Maoa i Staljina te analizira masovne političke čistke i Kulturnu revoluciju. Zatim prikazuje događaje koji su Kinu doveli do “diktature modernizacije i napretka”, što pod Maoom nikada nije mogla ostvariti.

Sudbinu nekad najveće komunističke sile autor je opisao u poglavlju “Putovi raspada: Sovjetski savez”, i to krenuvši od Hruščovljeve politike. Da bi približio razloge raspada, analizira Brežnjevlevu eru i sovjetsko gospodarstvo te “zlatne sedamdesete” koje je, citirajući Stephena Kotkina, okarakterizirao kao početak kolapsa. Isto tako, objašnjava zakašnju smjenu generacija dolaskom Mihajla Gorbačova, njegovu politiku perestrojke, prva iskapanja žrtava masovnog terora i demonstracije te odnose s SAD-om kao neke od čimbenika koji su poljuljali čeličnu konstrukciju Sovjetskog Saveza.

U posljednjem poglavlju, “Postkomunistička situacija”, Koenen kaže da postkomunističku situaciju shvaća kao civilizacijski napredak, no primjećuje stvaranje nove oligarhije u obliku mafijaški organiziranog monopolističkog kapitalizma. Govoreći o situaciji nakon propasti komunističkog režima, autor objašnjava razloge privrženosti mase režimu pred zahtjevima sve kompleksnije kapitalističke moderne, ali i drugu stranu priče – žrtve režima i nikad osuđene zločine i zločince komunističkog terora.

Koenen svoja mišljenja temelji prvenstveno na negativnim značajkama

komunističkog režima, oslanjajući se na iskustva sovjetske Rusije. U svojoj je knjizi sažetim, ali detaljnim pregledom svih aspekata jednog režima dao precizan uvid u fenomen autoritarne politike i njezine posljedice.

Melita Juriš